

Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος

Γεωργίου Δ. Μαρτζέλου*

Εἰσαγωγὴ

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος μέσα στὴν προσπάθειά του νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς διάφορες αἱρέσεις τῆς ἐποχῆς του, καὶ κυρίως τὸν Ἀρειανισμό καὶ τὸν Πελαγιανισμό, περιέπεσε σὲ κάποιες δογματικὲς ἀστοχίες, ὅπως ἡ διδασκαλία τοῦ *Filioque*¹ ἢ καὶ ἐκείνη γιὰ τὸν ἀπόλυτο προορισμό². Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν εἶναι ἀξιοπερίεργο οὔτε μοναδικὸ στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, γιὰτὶ παρόμοιο φαινόμενο ἔχουμε καὶ στὴν Ἄνατολὴ μὲ τὸν ἁγ. Γρηγόριο Νύσσης, ὁ ὁποῖος διετύπωσε ἐπίσης κάποιες διδασκαλίες, ὅπως οἱ διδασκαλίες του γιὰ τὸ καθαρτήριο πῦρ καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πάντων, ποὺ δὲν ἔγιναν ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Ὡστόσο, ὅπως κανεὶς ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους θεολόγους δὲν διανοήθηκε ποτὲ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ κῦρος καὶ

* Ὁ Γεώργιος Δ. Μαρτζέλος εἶναι Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. καὶ Διευθυντὴς τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Θεολογικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

1. Βλ. σχετικὰ Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Α'*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 113 κ.έ.· G. D. Martzelos, «Die Anfänge und die Voraussetzungen des Filioque in der theologischen Überlieferung des Abendlandes», στὸ *Orthodoxes Forum* 13 (1999), Heft 1, σ. 31 κ.έ.

2. Βλ. σχετικὰ Ν. Ἀ. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β' (Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτικὴ Χριστιανοσύνη)*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 528· Βλασ. Ἴω. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α'*, Ἀθήνα 1992, σ. 567 κ.έ. Βλ. ἐπίσης Γ. Φλορόφσκυ, «Οἱ μεταφυσικὲς προϋποθέσεις τοῦ Οὐτοπισμοῦ», στὸ *Voie* N° 4, Paris 1926, μετάφρ. Εἰρηναῖος Bulonic, στὸ <http://www.oodegr.com/oode/filosofia/outopismos1.htm>· Χ. Ἡλιόπουλος, «Περὶ αἰτιοκρατίας καὶ ἐλευθερίας τῆς βούλησης», στὸ *Στὸν Ἄγνωστο Θεό*, τεύχ. 3, Ἀθήνα 2008, σ. 17 κ.έ.

τῆ θεολογικῆ σπουδαιότητα τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης, ἔτσι καὶ κανεὶς ὀρθόδοξος θεολόγος μέχρι καὶ τὴν ἐποχὴ μας δὲν τόλμησε νὰ θέσει σὲ ἀμφισβήτηση τὸ κῦρος καὶ τὴ σημασία τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου γιὰ τὴ θεολογικὴ σκέψη τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας, πλὴν μιᾶς καὶ μοναδικῆς ἐξαιρέσεως, τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Θεσσαλονίκης π. Ἰωάννη Ρωμανίδη.

α. Ἡ πρόκληση τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδη καὶ οἱ ἀντιδράσεις τῶν συναδέλφων του Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς

Ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης, καίτοι μαθητῆς τοῦ π. Γ. Φλορόφσκυ, πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο μάλιστα ἐκαυχᾶτο ὁ ἴδιος, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἀφ' ὅτου διωρίσθηκε ὡς καθηγητῆς, ἀκολούθησε διαφορετικὴ γραμμὴ ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτὸ ἀπὸ τὸν δάσκαλό του. Ἐνῶ δηλ. ὁ π. Φλορόφσκυ θεωροῦσε τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνον ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους πατέρες τῆς Δύσης στὸ πλαίσιο τῆς ἐνιαίας καὶ ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας, παραπέμποντας στὰ συγγράμματά του καὶ συχνότατα στὸν ἴδιο ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐκφραστὴ τῆς οἰκουμενικῆς συνείδησης τῆς Ἐκκλησίας στὴ Δύση³, ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης θεωροῦσε τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνον ὡς αἰρετικὸ καὶ κύριο ὑπεύθυνον τοῦ ἐκτροχιασμοῦ τῆς θεολογικῆς σκέψης τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ κατ' ἐπέκταση ὀλόκληρου τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξή παράδοση τῆς ἐνιαίας καὶ ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας⁴.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ Γ. Φλορόφσκυ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις* (μετάφρ. Δ. Γ. Τσάμη), ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 23, 32, 48, 88 κ.έ., 126 κ.έ., 136· τοῦ ἴδιου, *Τὸ σῶμα τοῦ ζώντος Χριστοῦ. Μία ὀρθόδοξος ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας* (μετάφρ. Ἰω. Κ. Παπαδοπούλου), ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 24 κ.έ., 34 κ.έ., 38, 41 κ.έ., 46 κ.έ., 56 κ.έ., 140 κ.έ.· τοῦ ἴδιου, *Θέματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* (μετάφρ. Π. Κ. Πάλλη), ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 28, 35, 74, 76, 77, 82· τοῦ ἴδιου, *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση* (μετάφρ. Π. Κ. Πάλλη), ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 16, 50, 53, 61, 67, 70, 126, 147, 203, 249 κ.έ., 287.

4. Βλ. κυρίως Ἰω. Σ. Ρωμανίδου, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη

Ἐχοντας ὁ ἴδιος ὡς κριτήριο κυρίως τὴ θεολογία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, θεωροῦσε ὅτι ἡ θεολογία τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ὄχι μόνο τελείως ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ θεολογία τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ τὸ θεμέλιο τῆς θεολογίας τῶν ἀντιησυχαστῶν καὶ τῶν λατινόφιλων τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν 14ο αἰῶνα⁵. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐκφραζόταν στίς παραδόσεις του, ἀλλὰ καὶ στὰ συγγράμματά του, πολὺ περιφρονητικὰ γιὰ τὴ θεολογία καὶ τὸ

⁴1999, σ. 14, 32 κ.έ., 37, 40, 43, 64 κ.έ., 70 κ.έ., 95 κ.έ., 107-120, 128, 140 κ.έ., 161, 183, 199 κ.έ., 203, 212, 218: «...ἡ ἐν προκειμένῳ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπισημῶς καταδικασμένη ὡς αἵρεσις», 225 κ.έ.: «Πάντως εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ αἰτία τῆς ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῶν Φραγκολατίνων περὶ θεοφανειῶν πλάνης εἶναι ὅτι...», 228 κ.έ., 230: «οἱ ... Φραγκολατῖνοι καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν Ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ Προτεστάνται θεολόγοι... ἀκολουθοῦντες τὸν Αὐγουστίνον εἰς τὴν ταύτισιν οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐν τῷ Θεῷ... καὶ θεωροῦντες τὸν Αὐγουστίνον ὡς τὸν μεγαλύτερον Πατέρα τῆς Χριστιανοσύνης, οὔτε κἄν δύνανται νὰ φαντασθοῦν ὅτι μαζὶ μὲ τὸν Αὐγουστίνον ἐξετράπησαν ἐκ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ ἐπρόδωσαν τὰς προϋποθέσεις τῶν δογμάτων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Λόγου ἐν τῇ ἄκτίστῳ δόξῃ Αὐτοῦ εἰς τοὺς προφήτας καὶ εἰς τοὺς ἀποστόλους καὶ διὰ τῆς ταύτισεως τῆς θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας μὲ συνέπειαν τὴν περὶ *Filioque* αἵρεσιν», 237, 240 κ.έ., 252 κ.έ., 305, 308, 313, 322, 339-353: «οἱ ἀπαρνούμενοι τὸν Φραγκολατινικὸν Χριστιανισμὸν τοῦ Αὐγουστίνου Δυτικοὶ οὐδέποτε θὰ στραφοῦν πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐφ' ὅσον πιστεύουν ὅτι ὁ Αὐγουστίνος εἶναι συνέχεια καὶ μέρος τῆς Πατερικῆς Παραδόσεως...» (σ. 353)· τοῦ ἰδίου, *Ρωμηοσύνη, Ρωμανία, Ρούμελη*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 43, 77 κ.έ., 85 κ.έ., 89 κ.έ., 93 κ.έ., 94 κ.έ., 96 κ.έ., 99 κ.έ., 115, 162· J. S. Romanides, *Franks, Romans, Feudalism and doctrine. An interplay between Theology and Society*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts 1981, σ. 39 κ.έ., 41, 44, 56 ἐξ., 63 ἐξ., 72-81, 88 ἐξ., 91 κ.έ.

5. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ἰω. Σ. Ρωμανίδου, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 14, 33 κ.έ., 43 κ.έ., 117 κ.έ., 139 κ.έ., 183 κ.έ., 212, 218 κ.έ., 226 κ.έ.: «Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ὅτι ὁ Μωϋσῆς δὲν εἶδε τὸν ἄκτιστον Λόγον ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ γνόφῳ ἀλλὰ κτιστὰ γινόμενα καὶ ἀπογινόμενα κτίσματα καὶ ἐναντίον τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Βαρλαάμ ὅτι ὁ γνόφος αὐτὸς εἶναι ἀφαίρεσις νοημάτων καὶ οὐχὶ ὄρασις ὑπὲρ νόησιν, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς συνοψίζων τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως γράφει...»· J. S. Romanides, *Franks, Romans, Feudalism and doctrine. An interplay between Theology and Society*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts 1981, σ. 42 κ.έ., 92 κ.έ.

πρόσωπο τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου⁶, ὁ ὁποῖος –ἄς μὴν ξεχνοῦμε– εἶναι ἅγιος τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία τιμᾷ τὴ μνήμη του στὶς 15 Ἰουνίου μαζί με τὸν ἅγ. Ἱερώνυμο⁷.

Ἡ στάση αὐτῆ τοῦ π. Ρωμανίδη ἐνόχλησε πολλοὺς φοιτητὲς ἀλλὰ καὶ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Μάλιστα ὁ ἀείμνηστος Ν. Ματσούκας, ὑφηγητῆς τότε, ποὺ εἶχε ἀσχοληθεῖ ἤδη μετὰ τὴ φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ σκέψη τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου στὸ ἔργο του μετὰ τίτλο: «Ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως χριστιανικῆς φιλοσοφίας;»⁸, ἔγραψε ἐκτενὲς ἄρθρο μετὰ τίτλο: «Θρησκευτικὸ βίωμα καὶ θεολογία στὶς Ἐξομολογήσεις τοῦ Αὐγουστίνου» ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, προβάλλοντας τὸν ἐμπειρικὸ χαρακτήρα τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ πατρός⁹.

Τὸ ὅλο θέμα ποὺ δημιουργήθηκε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ πληροφορήθηκε καὶ ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων Χρυσοφάκης, ὁ ὁποῖος, θέλοντας νὰ ἐνημερωθεῖ περὶ σὺς ἄλλοι γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, κάλεσε σὲ σύσκεψη ὠρισμένους καθηγητὲς τῆς Σχολῆς στὴ Μητρόπολη καί, ἀντιδρώντας στὴν στάση τοῦ π. Ρωμανίδη ἐναντι τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ ἐκδοθεῖ εἰδικὸ τεύχος τοῦ περιοδικοῦ τῆς Μητροπόλεως Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἀφιερωμένο εἰδικὰ στὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου,

6. Βλ. λ.χ. τοὺς χαρακτηρισμοὺς γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴ θεολογία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ποὺ ὑπάρχουν στὰ παρατιθέμενα στὶς ὑποσημειώσεις 4 καὶ 5 συγγράμματα τοῦ π. Ρωμανίδη.

7. Βλ. σχετικὰ Π. Ἰω. Σκαλτσῆ, «Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος στὸ ἑορτολόγιο καὶ τὴν ὑμνογραφία», στὸ Ἅγιος Αὐγουστίνος στὴ δυτικὴ καὶ στὴν ἀνατολικὴ παράδοση. Πρακτικὰ ΙΑ΄ Διαχριστιανικοῦ Συμποσίου (Ρώμη, 3-5 Σεπτεμβρίου 2009), ἐπιμέλεια Π. Α. Ὑφαντῆ, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 92 κ.έ. Ὅπως ἐπισημαίνει τεκμηριωμένα ὁ Π. Σκαλτσῆς, «ἡ Ἐ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (553) τὸν συγκαταλέγει (ἐνν. τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου) μεταξὺ τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, ἡ δὲ ἐβδόμη τὸν ὀνομάζει μέγα διδάσκαλο καὶ καρποφόρο συγγραφέα τῆς Ἐκκλησίας» (σ. 84 κ.έ.).

8. Ν. Α. Ματσούκα, «Ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως χριστιανικῆς φιλοσοφίας;», Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 16 (1971), σ. 269-375.

9. Βλ. Ν. Α. Ματσούκα, «Θρησκευτικὸ βίωμα καὶ θεολογία στὶς Ἐξομολογήσεις τοῦ Αὐγουστίνου», Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 25 (1980), σ. 199-219.

μὲ σκοπὸ τὴν ἀνάδειξη τῆς σημασίας τοῦ προσώπου καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ πατρὸς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου. Πρόκειται γιὰ τὸ τεῦχος 69 τοῦ 64ου τόμου, τοῦ ἔτους 1981.

Στὸ τεῦχος αὐτὸ συμμετείχαν μὲ ἄρθρα τους οἱ Καθηγητὲς τῆς Σχολῆς Γεώργιος Μαντζαρίδης («Ἡ παρουσία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου») ¹⁰, Ἰωάννης Ἀναστασίου («Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου γιὰ τὸν χρόνον») ¹¹, Νίκος Ματσούκας («Ἐλευθερία, προορισμὸς καὶ αἰώνια ζωὴ κατὰ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνον») ¹², Ἰωάννης Καλογήρου («Ἡ χάρις κατὰ τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον. Ἡ περαιτέρω κατανόησις καὶ ἀποτύπωσις τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἰς τὸν Δυτικὸν Χριστιανισμὸν») ¹³, Στέργιος Σάκκος [«Ἱεροῦ Αὐγουστίνου Φροντίδα γιὰ τοὺς νεκρούς (*De cura pro mortuis gerenda*)»] ¹⁴, ὁ ὑφηγητὴς τότε Βασίλειος Γιούλτσης («Ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης στὴ θεολογία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου») ¹⁵, καθὼς καὶ ὁ Ὁμότιμος τότε Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κωνσταντῖνος Μπόνης («Τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου Ἐξομολογήσεις καὶ οἱ ἐν αὐτῷ φιλοσοφικοὶ στοιχασμοί») ¹⁶. Ὅλοι τους προσπάθησαν νὰ προβάλλουν κάποιες πτυχὲς τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ πατρὸς, μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναδεικνύεται ἀνάγλυφα ἡ πολυσήμαντη προσωπικότητά του καὶ ἡ σημασία τῆς διδασκαλίας του γιὰ τὴ θεολογία τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας ¹⁷. Ὅπως τόνισε μὲ νόημα ὁ Καθηγητὴς Γ. Μαντζαρίδης, στοχεύοντας στὴν ἄρση τῶν ἀμφισβητήσεων σχετικὰ μὲ τὴν ὀρθοδοξία τοῦ ἱεροῦ πατρὸς, ποὺ αἰωροῦνταν

10. Βλ. *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 64 (1981), σ. 252-256.

11. Βλ. *δ.π.*, σ. 257-264.

12. Βλ. *δ.π.*, σ. 265-272.

13. Βλ. *δ.π.*, σ. 283-304.

14. Βλ. *δ.π.*, σ. 322-337.

15. Βλ. *δ.π.*, σ. 273-282.

16. Βλ. *δ.π.*, σ. 305-321.

17. Ἀνάλογη ἀντίδραση μὲ αὐτὴν τῶν Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐκδηλώθηκε καὶ ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ τότε καὶ μετέπειτα Καθηγητὴ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. Δημήτριο Ζ. Νικήτα, μὲ τὸ ἄρθρο του: «Ἡ παρουσία τοῦ Αὐγουστίνου στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία», *Κληρονομία* 14 (1982), σ. 7-25.

κυρίως στη θεολογική ατμόσφαιρα της Θεσσαλονίκης εξ αιτίας της στάσης του π. Ρωμανίδη, «Ἐκείνο ... πού περιορίσε τὴν αἴγλη τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου στὴν Ἀνατολὴ καὶ καλλιέργησε σὲ ὀρισμένους κάποια ἐπιφυλακτικότητα ἀπέναντί του ἦταν ἡ ἄποψή του σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία χρησιμοποιοῦντο ἀργότερα καὶ γιὰ τὴν καθιέρωση τοῦ *Filioque* στὴ Δύση. Πρέπει μάλιστα νὰ σημειωθεῖ ὅτι μερικὲς φορὲς ἡ ἐπιφυλακτικότητα αὐτὴ μετατρέπεται σὲ φανερὴ ἀντίθεση ἢ καὶ σὲ πολεμικὴ ἀκόμη τοποθέτηση ἀπέναντί του, πού εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση. Κανένα μέλος τῆς Ἐκκλησίας δὲν μπορεῖ νὰ ὑψώνει τὴν ἀτομικὴ του συνείδηση πάνω ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ γίνεται κριτὴς καὶ τιμητὴς τῶν κρίσεων καὶ τῶν ἐκτιμήσεων της. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος συνδέεται, ὅπως εἴπαμε, ἰδιαίτερα μὲ τὴ Δύση, ὅπου καὶ ἀναγνωρίζεται ὡς κορυφαῖος πατέρας καὶ διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας. Ταυτόχρονα ὅμως ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος εἶναι πατέρας καὶ διδάσκαλος τῆς ἐνιαίας καὶ ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ σύνδεση τῆς κακοδοξίας τοῦ *Filioque* μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου δὲν γίνεται συνήθως σωστὰ καὶ καλοπροαίρετα. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀναφορὰ σ' αὐτὴν πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε προσεκτικὴ»¹⁸.

Σύμφωνος μὲ τὴ θετικὴ στάση τῶν ἀνωτέρω Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἔναντι τοῦ προσώπου καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ὑπῆρξε καὶ ὁ Ὀμότιμος τότε Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κωνσταντῖνος Μπόνης, ὁ ὁποῖος στὸ ἄρθρο του, πού ἀποτελεῖ ἀναδημοσίευση τοῦ Πανηγυρικοῦ Λόγου πού εἶχε ἤδη ἐκφωνηθεῖ τὸ 1964 στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ὑπογράμμισε ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Ἐκρίνα, καθ' ὃ ἄλλωστε καὶ Καθηγητὴς τῆς Πατρολογίας, ὅπως ἐπιλέξω ἐκ τοῦ Πανθέου τῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας μίαν προσωπικότητα, πολλὰ τὰ κοινὰ ἔχουσαν πρὸς τοὺς τρεῖς Μεγάλους Ἱεράρχας καὶ Οἰκουμενικοὺς Διδασκάλους

18. Βλ. ὁ.π., σ. 254.

καὶ ἀμιλλωμένην πρὸς τούτους κατὰ τε τὴν σοφίαν καὶ κατὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὰ χριστιανικὰ Ἰδεώδη, μετὰ τὴν ἑαυτοῦ ἔλλαμψιν. Πρόκειται περὶ τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου, μητροπολίτου Ἰππώνος ἐν Νουμιδία τῆς Βορείου Ἀφρικῆς...»¹⁹. Ἡ στάση αὐτῆ τῶν παλαιότερων Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης συνεχίσθηκε κατὰ βάσιν καὶ ἀπὸ τὸν διάδοχο τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, Σεβ. Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὶς κριτικὰς ἐπισημάνσεις του ὅσον ἀφορᾷ κυρίως τὴν Τριαδολογία καὶ τὴν Ἐκκλησιολογία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου²⁰, ποτὲ δὲν φαίνεται νὰ ἐνστερνίσθηκε τὶς ἀκραῖες θέσεις τοῦ προκατόχου του.

β. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος καὶ ἡ σύγχρονη ἔρευνα

Σήμερα, ὕστερα ἀπὸ τρεῖς περίπου δεκαετίες, ἡ στάση τῶν Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης εὐθυγραμμίζεται ἀπολύτως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς σύγχρονης ἔρευνας ποὺ δικαιῶνουν πλήρως τὴ θετικὴ στάση τῶν παλαιότερων Καθηγητῶν ἔναντι τῆς θεολογίας καὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Κι αὐτὸ γιὰ τὴν σύγχρονη ἔρευνα ἀπέδειξε πλέον πολὺ πειστικὰ ὅτι ἡ θεολογία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ θεολογία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ὅπως πίστευε ὁ π. Ρωμανίδης, ἀλλὰ ἐναρμονίζεται πλήρως μὲ τὴ θεολογία τοῦ ἱεροῦ πατρός.

Συγκεκριμένα, μέχρι καὶ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1990 ὑπῆρχε διάχυτη ἡ ὑποψία μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν γενικώτερα ὅτι ὁ ἁγ. Γρηγόριος Παλαμᾶς στὰ 150 Κεφάλαιά του, ὅπου χαρακτηρίζει τὸ Ἅγ. Πνεῦμα ὡς «ἔρωτα ἀπόρρητον» μεταξὺ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, εἶναι πιθανώτατα ἐξαρτημένος ἀπὸ τὴ μετάφραση ποὺ εἶχε ἐκπονήσει ὁ λατινομαθὴς λόγιος τοῦ Βυζαντίου Μάξιμος

19. Βλ. ὁ.π., σ. 305.

20. Βλ. λ.χ. J. D. Zizioulas, *Being as Communion: Studies in Personhood and the Church*, New York 1985, σ. 25, 41 (ὕποσ. 35), 88, 95, 144 (ὕποσ. 3), 214 (ὕποσ. 15), 220 (ὕποσ. 28).

Πλανούδης περί τὸ 1280 στὸ *De Trinitate* τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου²¹. Κι' αὐτὸ γιατί, ὅπως εἶχε ἤδη ἐπισημάνει ὁ π. Ἰωάννης Meyendorff ἀναφερόμενος στὸ χωρίο τῶν *Κεφαλαίων* τοῦ Παλαμᾶ, στὸ ὁποῖο τὸ Ἅγ. Πνεῦμα χαρακτηρίζεται ὡς «ἔρως ἀπόρρητος» μεταξὺ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, «δὲν φαίνεται δυνατὸ νὰ βροῦμε σὲ ὁλόκληρη τὴ βυζαντινὴ θεολογικὴ γραμματεία ἓνα παράλληλο χωρίο μὲ τὸ χωρίο αὐτό»²². Ἐντυπωσιασμένος μάλιστα ἀπὸ τὴ μεγάλη ὁμοιότητα ποὺ ὑπάρχει στὸ σημεῖο αὐτὸ μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Αὐγουστίνου²³, χαρακτήρισε τὸν Παλαμᾶ ὡς «ἓναν ἀπ' τοὺς πιὸ ἀύγουστινιανούς συγγραφεῖς τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς»²⁴.

Ἦδη ὁμως ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1990 καὶ ἐξῆς ἡ εἰκόνα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἐξάρτηση τοῦ Ἅγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπὸ τὸ *De Trinitate* τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου μέσω τῆς μεταφράσεως τοῦ Μαξίμου Πλανούδη ἔχει ξεκαθαρίσει πλήρως κυρίως μὲ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Reinhard Flogaus, *Theosis bei Palamas und Luther. Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch*, ἐκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1997. Ὅπως ἀπέδειξε σαφῶς ὁ R. Flogaus, ὄχι μόνον στὰ 150 *Κεφάλαιά* του, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῶν ἔργων του, ὁ Παλαμᾶς εἶναι σχεδὸν κατὰ λέξη ἐξαρτημένος ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Μαξίμου Πλανούδη στὸ *De Trinitate* τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου²⁵. Παρὰ τὶς διαφορετικὲς

21. Βλ. M. Jugie, «Palamas Grégoire», στὸ *Dictionnaire de Théologie Catholique* XI, 2, στ. 1766· Γ. Δ. Μαρτζέλου, ὁ.π., σ. 115 κ.έ., ὑποσ. 28· G. D. Martzelos, ὁ.π., σ. 37 κ.έ., ὑποσ. 28.

22. Βλ. J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Patristica Sorbonensia 3, Éditions du Seuil, Paris 1959, σ. 316: «Il ne semble pas que l'on puisse trouver un parallèle à ce passage dans la littérature théologique byzantine». Βλ. καὶ R. Flogaus, *Theosis bei Palamas und Luther. Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch*, ἐκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1997, σ. 146: «Damit sind wir bei jenem Abschnitt (ἐνν. τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ *Κεφάλαια* τοῦ Παλαμᾶ) angelangt, der ... weder in der griechischen Patristik noch sonst irgendwo in der späteren byzantinischen Theologie bis hin zu Palamas nachweisen läßt».

23. Βλ. ὁ.π., σ. 316.

24. Βλ. ὁ.π., σ. 175: «le docteur hésychaste est même ... l'un des auteurs les plus 'augustiniens' de l'Orient chrétien».

25. Βλ. R. Flogaus, ὁ.π., σ. 99-109, 155, 238-261· τοῦ ἰδίου, «Inspiration–Exploitation–Distortion: The Use of St Augustine in the Hesychast Controversy»,

έκτιμήσεις που υπάρχουν για τὸ γεγονός αὐτό²⁶, αὐτὴ εἶναι πλέον ἢ κυρίαρχη ἄποψη στὴ σύγχρονη ἔρευνα καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας σοβαρὸς ἐρευνητὴς ποὺ νὰ μπορεῖ, στηριζόμενος σὲ ἱστορικο-φιλολογικὰ δεδομένα, νὰ τὴν ἀπορρίψει. Ἄρκει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ Καναδὸς καθηγητὴς καὶ ἐρευνητὴς τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ R. E. Sinkewicz, ποὺ σὲ παλαιότερες μελέτες τοῦ ἀπέριπτε ὅποιαδήποτε ἐξάρτηση τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου²⁷, σὲ πρόσφατη μελέτη τοῦ ἀναγνώρισε ὅτι στὰ συγγράμματα τοῦ Παλαμᾶ ὑπάρχουν πράγματι «αὐτούσια παραθέματα ἀπὸ τὸ *De Trinitate* τοῦ Αὐγουστίνου σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Μαξίμου Πλανούδη»²⁸. Καὶ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ ἐξάρτηση αὐτὴ δὲν εἶναι ἀνεξήγητη, ἀφοῦ ὁ Παλαμᾶς, ὅπως ἀπέδειξε σὲ σχετικὸ ἄρθρο του καὶ πάλι ὁ R. Flogaus²⁹, ἤδη στὸν β' λόγο τοῦ *Κατὰ Γρηγοῶ*, ὅπου παραθέτει σχεδὸν αὐτούσιο κείμενο τοῦ Αὐγουστίνου ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Πλανούδη, τὸ ὁποῖο μάλιστα παραθέτει ἐλαφρῶς τροποποιημένο καὶ στὰ 150 *Κεφάλαιά* του, θεωρεῖ τὸν Αὐγουστίνου ὡς μεγάλο Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, ἀποκαλώντας τον «σοφὸ καὶ ἀποστολικὸ ἄνδρα»³⁰.

στὸ *Orthodox Readings of Augustine*, ἐκδ. G. Demacopoulos καὶ Ar. Papanikolaou, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York 2008, σ. 63-80. Βλ. καὶ Γ. Α. Δημητρακόπουλου, *Αὐγουστίνος καὶ Γρηγόριος Παλαμᾶς. Τὰ προβλήματα τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν καὶ τῆς τριαδικῆς ψυχοθεολογίας*, ἐκδ. Παρουσία, Ἀθήνα 1997, σ. 52 κ.έ., 83 κ.έ.

26. Βλ. λ.χ. τὴν ἐξήγηση ποὺ δίνει γιὰ τὶς ἐξαρτήσεις αὐτὲς τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνου ὁ Γ. Δημητρακόπουλος, ὁ.π., σ. 55 κ.έ., 94 κ.έ.

27. Βλ. R. E. Sinkewicz, *Saint Gregory Palamas: The One Hundred and Fifty Chapters. A Critical Edition, Translation and Study*, ἐκδ. Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1988, σ. 29 κ.έ.· τοῦ ἰδίου, "St Gregory Palamas and the Doctrine of God's Image in Man according to the *Capita* 150", *Θεολογία* 57 (1986), σ. 872 κ.έ.

28. Βλ. R. E. Sinkewicz, "Gregory Palamas", στὸ *La théologie byzantine et sa tradition*, ἐκδ. C. G. Conticello and V. Conticello, *Corpus Christianorum*, τόμ. 2, Brepols, Turnhout 2002, σ. 163. Βλ. καὶ R. Flogaus, "Inspiration-Exploitation-Distortion: The Use of St Augustine in the Hesychast Controversy", ὁ.π., σ. 73.

29. Βλ. ὁ.π., σ. 75.

30. Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Περὶ τῆς τοῦ Γρηγοῶ ψευδογραφίας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας* 2, 43· Π. Κ. Χρήστου (ἐκδ.), *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη 1988, σ. 296: «Ἐπεὶ δὲ τις τῶν σοφῶν καὶ ἀποστολικῶν

Καίτοι βέβαια δὲν ἀναφέρει ρητὰ τὸ ὄνομά του, ὡστόσο τὸ γεγονός ὅτι τὸν χαρακτηρίζει «σοφὸ καὶ ἀποστολικὸ ἄνδρα», δηλ. σοφὸ συνεχιστὴ καὶ ἐκφραστὴ τῆς ἀποστολικῆς καὶ ὀρθοδόξου παραδόσεως, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πληθωρικὴ ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ *De Trinitate* τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, δείχνει μὲ πολὺ πειστικὸ τρόπο τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση ποὺ ἔτρεφε ὁ Παλαμαῆς ἀπέναντι στὸ πρόσωπο τοῦ ἱεροῦ πατρός³¹.

Ὡστόσο πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ ἐξάρτηση αὐτὴ τοῦ Παλαμαῆ ἀπὸ τὸ *De Trinitate* τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, εἴτε πρόκειται γιὰ ἀποσπάσματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγ. Πνεύματος εἴτε γιὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἀναφέρονται στὰ ὀνόματα, τὶς ιδιότητες ἢ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶναι τυφλὴ καὶ ἀκριτὴ, ὥστε νὰ εὐθυγραμμίζεται πρὸς τὴ διδασκαλία εἴτε τῶν Σχολαστικῶν γιὰ τὸ *Filioque* εἴτε τῶν ἀντιησυχαστῶν γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀπλότητα τῆς θείας οὐσίας, ποὺ δὲν ἐπιτρέπει τὴ διάκριση μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν στὸν Θεό, ἀλλὰ ἐντάσσεται μὲ ἐρμηνευτικὸ τρόπο μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Τριαδολογίας του

ἀνδρῶν φησιν ὅτι ἑσσεῖς καὶ ἕξεις καὶ τόποι καὶ χρόνοι καὶ εἴ τι τοιοῦτον, οὐ κυρίως ἐπὶ Θεοῦ λέγονται, ἀλλὰ μεταφορικῶς· τὸ δὲ πρὸς τὸ ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖν ἀνήκον ἐπὶ μόνου τοῦ Θεοῦ ἀληθέστατα ἂν λέγοιτο'...». Τὸ ὅτι ὁ Παλαμαῆς μὲ τὴ φράση: «... τὶς τῶν σοφῶν καὶ ἀποστολικῶν ἀνδρῶν» ἐννοεῖ ἐν προκειμένῳ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου φαίνεται ἀπὸ τὸ παρακάτω χωρίο τοῦ *De Trinitate* κατὰ μετάφραση τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, ἀπὸ τὸ ὅποιο εἶναι σαφέστατα ἐξαρτημένος: «Θέσεις δὲ καὶ ἕξεις καὶ τόποι καὶ χρόνοι οὐ κυρίως ἀλλὰ μεταφορικῶς καὶ καθ' ὁμοιότητα ἐν τῷ Θεῷ λέγονται... Τὸ δὲ πρὸς τὸ ποιεῖν ἀνήκον τάχα περὶ μόνου τοῦ Θεοῦ ἀληθέστατα ἂν λέγοιτο» (βλ. Αὐγουστίνου, *De Trinitate* V, 8, 9· Μ. Παπαθωμόπουλου, Ἰ. Τσαβαρῆ, G. Rigotti, Αὐγουστίνου *Περὶ Τριάδος βιβλία πεντεκαίδεκα ἅπερ ἐκ τῆς Λατίνων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα μετήνεγκε Μάξιμος ὁ Πλανούδης*, Εἰσαγωγή, ἑλληνικὸ καὶ λατινικὸ κείμενο, γλωσσάριο, Editio princeps, ἐκδ. Κέντρου Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων, Ἀθήναι 1995, σ. 363). Χρήση τοῦ ἰδίου χωρίου τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου κάνει ὁ Παλαμαῆς καὶ στὰ 150 *Κεφάλαιά* του (133, PG 150, 1213 CD).

31. Πρβλ. R. Flogaus, *ὁ.π.*, σ. 75: “Nevertheless, the introduction of this quotation [ἐνν. τὴν εἰσαγωγή τοῦ αὐγουστίνειου παραθέματος, ὅπου ὁ Παλαμαῆς χαρακτηρίζει τὸν Αὐγουστίνου «σοφὸ καὶ ἀποστολικὸ ἄνδρα»] suggests that we may conclude that Palamas –at least partially– esteemed the books of *De Trinitate* as a patristic testimony faithful to the apostolic truth. Why else would he have repeatedly copied Augustine’s words?”.

καὶ τῆς διδασκαλίας του γιὰ τὴ διάκριση μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς θέωσης τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὅλη ἐξάρτηση τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο στόχο ἔχει κατὰ τὴν ἄποψή μας τὴν ὀρθόδοξη ἐρμηνεία τῆς θεολογίας του, προκειμένου νὰ ἀποτρέψει τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἱεροῦ πατρὸς ἀπὸ τοὺς λατινόφιλους τοῦ Βυζαντίου, ποὺ ἐπιζητοῦσαν νὰ θεμελιώσουν στὸν Αὐγουστῖνο τόσο τὴ διδασκαλία τοῦ *Filioque* ὅπως καθιερώθηκε στὴ Δύση, ὅσο καὶ τὶς ἀντιησυχαστικὲς διδασκαλίες τους. Πιστεύουμε μάλιστα ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ ὀρθόδοξο *Filioque* ποὺ εἰσηγεῖται ὁ Παλαμᾶς, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος τοῦ Ἁγ. Πνεύματος μπορεῖ ἐπίσης νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς «ἐκπόρευση» καὶ μόνον αὐτὴ μπορεῖ ὀρθοδόξως νὰ θεωρηθεῖ ὅτι συντελεῖται «διὰ τοῦ Υἱοῦ» ἢ «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ»³², δὲν συνιστᾶ μόνον τὴν ἀπάντησή του στὸ *Filioque* τῶν Σχολαστικῶν καὶ τῶν λατινόφιλων τοῦ Βυζαντίου τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ τὴν παλαμικὴ ἐρμηνεία στὸ αὐγουστῖνιο *Filioque*, ὅπως αὐτὸ ἀποτυπώνεται στὸ ἔργο *De Trinitate* τοῦ ἱεροῦ πατρὸς³³. Ἔτσι, ἐξαρτώμενος ὁ Παλαμᾶς στὰ ἔργα του ἀπὸ τὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο καὶ ἐρμηνεύοντάς τον ὀρθόδοξα, κατόρθωσε ὅχι μόνον νὰ διασφαλίσῃ τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία γιὰ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, καθὼς καὶ τὴ διδασκαλία γιὰ τὴν πραγματικότητα τῆς θέωσης τοῦ ἀνθρώπου μέσῳ τῆς μετοχῆς τῶν θείων ἐνεργειῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ διασώσῃ τὸ κῦρος τοῦ ἱεροῦ πατρὸς στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὶς σχολαστικὲς παραχαράξεις τῆς θεολογίας του.

32. Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὅτι οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον 29, ἐκδ. Β. Bobrinsky, στή σειρὰ Π. Χρήστου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 21988, σ. 54: «Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος πρόοδος διττὴ διὰ τῆς θεοπνεύστου κηρύττεται γραφῆς· προχεῖται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, εἰ δὲ βούλει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀξίους, οἷς καὶ ἐπαναπαύεται καὶ ἐνοικεῖ. Αὕτη οὖν ἡ κίνησίς τε καὶ πρόοδος, εἰ δὲ βούλει καὶ ἐκπόρευσις – οὐδὲ γὰρ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν...».

33. Βλ. *De Trinitate* XV, 17, 29· Μ. Παπαθωμόπουλου, Ἰ. Τσαβαρῆ, G. Rigotti, ὁ.π., σ. 932.

γ. Ἡ στάση τῶν νεωτέρων Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἔναντι τοῦ ἱεροῦ Ἀύγουστίνου

Σήμερα, με βάση τὰ παραπάνω δεδομένα τῆς σύγχρονης ἔρευνας, ἡ στάση τῶν Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης ἔναντι τοῦ προσώπου καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ Ἀύγουστίνου, παρὰ τὶς ἀναγκαῖες κριτικὲς ἐπισημάνσεις ποὺ γίνονται σχετικὰ με ὠρισμένες διαφοροποιήσεις του ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πατερικὴ παράδοση, εἶναι ἀπολύτως θετικὴ³⁴. Κι αὐτὸ φαίνεται τόσο ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις τους σὲ διάφορα συνέδρια³⁵ ἢ τὶς σχετικὲς ἐπισημονικὲς τους μελέτες³⁶ ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες ἤδη

34. Παρόμοια στάση παρατηρεῖται ἐπίσης καὶ ἐκ μέρους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ ἀείμνηστου Καθηγητῆ τῆς Πατρολογίας Στ. Γ. Παπαδόπουλου, «Ἀύγουστίνος Ἰππῶνος (+430). Ὁ μέγιστος ἐκκλησιαστικὸς Πατέρας τῆς Δύσεως», *Θεολογία* 79, 2 (2008), σ. 459-525, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὸν ἱερὸ Ἀύγουστινο ὡς τὸν «μέγιστο ... τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ θεολόγων τῆς Δύσεως» (σ. 459).

35. Βλ. ἐνδεικτικὰ G. D. Martzelos, "Original Sin according to the Orthodox Tradition", στὸ *Il Peccato Originale. Una prospettiva interdisciplinare, Atti del Convegno Internazionale promosso dall' Ateneo Pontificio Regina Apostolorum*, Roma, 3-4 Marzo 2005, a cura di Pedro Barrajon e Thomas D. Williams, ed. Libreria Editrice Vaticana, Roma 2009, σ. 145-164· Γ. Δ. Μαρτζέλου, «Τὸ Ἅγ. Πνεῦμα ὡς ἔξω ἀπόρρητος' μεταξύ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ κατὰ τὸν ἅγ. Γρηγόριο Παλαμᾶ», *Θεολογία* 86, 3 (2015), σ. 7-21. G. D. Martzelos, «Ursünde und Erlösung nach den griechischen Kirchenvätern», στὸ *Für uns und für unser Heil - Soteriologie in Ost und West, Pro Oriente*, Bd. XXXVII, Wiener patristische Tagungen VI (PRO ORIENTE - Studentagung "For Us and for Our Salvation" - Soteriology in East and West - «Pour nous et pour notre salut» - Sotériologie vue de l'Orient et de l'Occident, Esztergom, 3.-5. Oktober 2012), hrsg. von Theresia Hainthaler, Franz Mali, Gregor Emmenegger und Mantè Lenkaiytè Ostermann, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien 2014, σ. 335-354.

36. Βλ. Φ. Σ. Ἰωαννίδη, *Ἀύγουστίνος Ἰππῶνος, Ὁμιλίες γιὰ τὴ Μετάνοια. Εἰσαγωγή-Κείμενο-Μετάφραση-Σχόλια*, Συγγραφεῖς καὶ Πατέρες τῆς Δύσης, Τόμος Γ', ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 166· τοῦ ἰδίου, *Πατέρες καὶ Ἐκκλησιαστικοὶ Συγγραφεῖς τῆς Δύσης*, Ἐκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 95-111· τοῦ ἰδίου, *Ποσειδίος, Βίος Ἀύγουστίνου (Vita Augustini)*, Εἰσαγωγή-Κείμενο-Μετάφραση-Σχόλια, Συγγραφεῖς καὶ Πατέρες τῆς Δύσης, Τόμος Δ', ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 152· Ἰ. Α. Κόλτσιου-Νικήτα, «Γραμματεία τῆς χριστιανικῆς μεταστροφῆς. Ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στὸν ἱερὸ Ἀύγουστινο», στὸ *Ἁγία Γραφή καὶ σύγχρονος κόσμος. Τιμητικὸς Τόμος*

σὲ εἰδικὸ τόμο εἰσηγήσεις ποὺ ἔκαναν ἑννέα Καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς στὸ Διαχριστιανικὸ Συμπόσιο, ποὺ διοργάνωσε μεταξὺ 3 καὶ 5 Σεπτεμβρίου τοῦ 2009 στὴ Ρώμη τὸ Πανεπιστήμιο *Athenaeum Antonianum* τῆς Ρώμης καὶ τὸ Πατερικὸ Ἰνστιτούτο *Augustinianum* τῆς Ρώμης σὲ συνεργασία μὲ τὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΑΠΘ μὲ κεντρικὸ θέμα: «Ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος στὴ δυτικὴ καὶ στὴν ἀνατολικὴ παράδοση»³⁷. Πιστεύουμε μάλιστα ὅτι οἱ εἰσηγήσεις τῶν Καθηγητῶν αὐτῶν στὸ παραπάνω Διαχριστιανικὸ Συμπόσιο δίνουν μὲ πολὺ γλαφυρὸ τρόπο τὸ στίγμα τῆς ἀπολύτως θετικῆς καὶ ταυτόχρονα κριτικῆς στάσης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης ἔναντι τοῦ προσώπου καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου.

Συγκεκριμένα ὁ Καθηγητὴς Γ. Μαρτζέλος, στὴν εἰσήγησή του μὲ θέμα: «Νοῦς καὶ βούληση κατὰ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου καὶ τὴν ἑλληνικὴ πατερικὴ παράδοση», ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσει πῶς οἱ Σχολαστικοί, ἐκμεταλλεῦμενοι τὶς ψυχολογικὲς τριάδες τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου καὶ τὴ διδασκαλία του γιὰ τὸ *Filioque* ὁδηγήθηκαν στὴν ἔξαρση τῆς ὄντολογικῆς προτεραιότητος τοῦ νοῦ ἔναντι τῆς βούλησης, διαφοροποιούμενοι στὸ σημεῖο αὐτὸ σαφῶς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πατερικὴ παράδοση, πράγμα ποὺ ἀπέτελεσε τὴν ἀπαρχὴ τῆς διαλεκτικῆς μεταξὺ νοῦ καὶ βουλήσεως στοὺς κόλπους τοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ τὴν αἰτία τῆς ἐμφάνισης δύο διαμετρικῶς ἀντίθετων φιλοσοφικῶν ρευμάτων στὴ Δύση: τῆς νοησιαρχίας καὶ τῆς βουλησιαρχίας³⁸. Ὁ Ἐπ. Καθηγητὴς Παναγιώτης Ὑφαντῆς, ἀναφερόμενος στὸ θέμα: «Ἡ γλυκύτητα τοῦ Θεοῦ στὸν Αὐγουστίνου Ἰππῶνος καὶ στὸν Συμεῶν τὸν Νέο

στὸν Καθηγητὴ Ἰωάννη Καραβιδόπουλο, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 235-253· V. A. Tsingos, "St Augustine's 'De Doctrina Christiana'", *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, τεύχ. 782, 83 (2000), σ. 417-423. Πρβλ. καὶ Ἄ. Κόλτσιου-Νικήτα, *Δημητρίου Κυδῶνη μετάφραση τοῦ Ψευδοαυγουστίνου Soliloquia: Τί ἂν εἴποι ψυχὴ μόνη πρὸς μόνον τὸν Θεόν*, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2005, σσ. 104.

37. Βλ. Ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος στὴ δυτικὴ καὶ στὴν ἀνατολικὴ παράδοση. Πρακτικὰ ΙΑ' Διαχριστιανικοῦ Συμποσίου (Ρώμη, 3-5 Σεπτεμβρίου 2009), Ἐπιμέλεια Π. Ἀ. Ὑφαντῆ, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 345.

38. Βλ. ὁ.π., σ. 11-25.

Θεολόγο. Παράλληλες ἀναγνώσεις», ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναδείξει τὸν θεμελιώδη ρόλο τῆς θείας γλυκύτητας στὸ ἔργο τῶν ἐν λόγῳ δύο κορυφαίων ἐκπροσώπων τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς θεολογίας καὶ πνευματικότητας, ἐπισημαίνοντας ταυτόχρονα καὶ τοὺς λόγους ποὺ ὀδήγησαν ἀφ' ἑνὸς στὴν ἀπουσία τῆς θείας γλυκύτητας στὴ σύγχρονη θεολογικὴ βιβλιογραφία καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν ἀσύμμετρη διαχείριση τῆς μνήμης τους ἀπὸ τὴ σύγχρονη θεολογικὴ ἔρευνα³⁹.

Ὁ Ἀν. Καθηγητὴς Παναγιώτης Σκαλτσῆς, ἐξετάζοντας τὸ θέμα: «Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος στὸ Ἑορτολόγιο καὶ τὴν Ὑμνογραφία», ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἱερός Αὐγουστίνος θεωρεῖται ἅγιος στὴ συνείδηση τῆς ἐνιαίας καὶ ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα, τὸ δὲ ὄνομά του βρίσκεται ἀπὸ πολὺ νωρὶς στὰ Δίπτυχα τῆς Θείας Λειτουργίας τοῦ ἁγ. Ἰακώβου. Ὡστόσο, ἐνῶ στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία τιμᾶται ὡς ἅγιος στίς 28 Αὐγούστου ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα, στὴν Ἀνατολὴ ἡ μνήμη του εἰσάγεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Συναξάριο τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ἁγ. Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, τιμώμενος στίς 15 Ἰουνίου μαζί με τὸν ἁγ. Ἰερώνυμο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἀμέσως ἀναπτύχθηκε πρὸς τιμὴν του μιὰ ὕμνογραφικὴ παραγωγή ποὺ φθάνει μέχρι καὶ τὴν ἐποχὴ μας καὶ περιλαμβάνει Ἀκολουθίες, Παρακλητικὸ Κανόνα, Χαιρετισμοὺς καὶ Ἐγκώμια, ὅπου ὁ ἱερός πατὴρ ἐγκωμιάζεται ὡς ὑπερασπιστὴς τῆς πίστεως, κήρυκας τῆς εὐσεβείας καὶ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης⁴⁰.

Ὁ Ἀν. Καθηγητὴς Φώτιος Ἰωαννίδης, στὴν εἰσήγησή του με θέμα: «Ἡ θεία χάρη στὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου καὶ τὴν ἀνατολικὴ πατερικὴ παράδοση» ἐξετάζει συνοπτικὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου γιὰ τὴ θεία χάρη καὶ τὴ συσχετίζει με τὴν ἀντίστοιχη διδασκαλία δύο σημαντικῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Διαδόχου Φωτικῆς, ἐπισημαίνοντας ἰδιαίτερα ὅτι, καίτοι κατὰ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου ἡ θεία χάρη εἶναι τόσο δυνατὴ, ὥστε νὰ συμπαρασύρει καὶ αὐτὴ τὴ δυνατότητα τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς τοῦ ἀνθρώπου.

39. Βλ. ὁ.π., σ. 59-78.

40. Βλ. ὁ.π., σ. 79-122.

ώστόσο, όπως υποστηρίζει, θα ήταν άδικο να θεωρηθεί ότι ο Αύγουστίνος, εξαιρώντας τον ακαταγώνιστο χαρακτήρα της θείας χάρης, ακυρώνει την ανθρώπινη συνεργία στο έργο της σωτηρίας, γιατί η θεία χάρη κατ' αυτόν δεν βιάζει αλλά ελευθερώνει την ανθρώπινη βούληση, προσφέροντάς της τον πόθο της πραγματικής ελευθερίας⁴¹.

Οι Καθηγητές Πέτρος Βασιλειάδης και Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, στην από κοινού εισήγησή τους με θέμα: «Αύγουστίνος-Παύλος-Νόμος: Το πρόβλημα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας», εξετάζουν κατ' αρχάς το θέμα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας στις αρχαίες βιβλικές παραδόσεις και στη συνέχεια, παίρνοντας άφορμή από κριτικές απόψεις δυτικών θεολόγων όσον αφορά την αρνητική στάση του ιεροῦ Αύγουστίνου απέναντι στην ανθρώπινη σεξουαλικότητα, διερευνούν το ιστορικο-θεολογικό υπόβαθρο της εν λόγω αρνητικής στάσης του, εντοπίζοντας την αιτία της στη θεολογική αντιπαράθεσή του με τον Πελάγιο και κυρίως τον Ίουλιανό Έκλάνων. Ύστερα από μια σύντομη κριτική θεώρηση της νεώτερης αντι-αυγουστίνειας πολεμικής εκ μέρους ώρισμένων ορθοδόξων, γίνεται λόγος για την ανθρώπινη σεξουαλικότητα στο πλαίσιο της παύλειας ανθρωπολογίας, με σκοπό να καταδειχθεί ότι η στάση του Άποστόλου Παύλου ως προς το εν λόγω ζήτημα δεν ταυτίζεται, όπως πιστεύουν ώρισμένοι, με εκείνη του ιεροῦ Αύγουστίνου, πράγμα που κάνει τους δύο εισηγητές να τονίσουν την ανάγκη για μια συνεπή προς τη βιβλική και χριστιανική θεολογία θεώρηση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας⁴².

Η Άν. Καθηγήτρια Άννα Κόλτσιου-Νικήτα, στην εισήγησή της με θέμα: «Έλληνικές μεταφράσεις έργων του ιεροῦ Αύγουστίνου. Κίνητρα και σκοποί», αναφέρεται στις ελληνικές μεταφράσεις που εξέπνευσαν οι τρεις μεταφραστής των έργων του Αύγουστίνου στο Βυζάντιο: α) ο Μάξιμος Πλανούδης, που μετέφρασε ως φιλόλογος κατ' εντολήν του αυτοκράτορα Μιχαήλ του Η' το έργο του Αύγουστίνου *De Trinitate*, β) ο Δημήτριος

41. Βλ. *δ.π.*, σ. 153-163.

42. Βλ. *δ.π.*, σ. 165-202.

Κυδώνης, πού επέλεξε νὰ μεταφράσει ἕξι ἔργα τοῦ Αὐγουστίνου εὐρείας ἀποδοχῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τρία μόνον εἶναι γνήσια, ἔχοντας σκοπὸ νὰ προβάλει μὲ τὶς μεταφράσεις του τὸ κῦρος τοῦ ἱεροῦ πατρὸς στὴν Ἀνατολὴ καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν ἔνωση μὲ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία καὶ γ) ὁ Πρόχορος Κυδώνης, πού κινούμενος ἀπὸ καθαρὰ θεολογικὰ κίνητρα μετέφρασε πλειάδα αὐγουστίνειων ἔργων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ *De Trinitate* καὶ μιὰ συλλογὴ ὀκτῶ ἐπιστολῶν πού ἀναφέρονται στὴ δυνατότητα τῆς θεάς τοῦ Θεοῦ⁴³.

Ὁ Ἐπ. Καθηγητῆς Χρῆστος Ἀραμπατζῆς, εἰσηγούμενος τὸ θέμα: «Ἡ τιμὴ καὶ τὸ κῦρος τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου στὴν μεταβυζαντινὴ Γραμματεία», κατ' ἀρχὰς ἐξετάζει τὴ θέση τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου κατὰ τὴν ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο, διαπιστώνοντας ὅτι τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἱεροῦ πατρὸς ἄρχισε νὰ γίνεται γνωστὸ τὸν 12ο-13ο αἰ. ἀπὸ τοὺς λατινίζοντες θεολόγους τοῦ Βυζαντίου, καθὼς καὶ τοὺς Λατίνους ἀπεσταλμένους στὸ Βυζάντιο, ἐνῶ ἐπίκληση τῶν θεολογικῶν του θέσεων, πού ἔγιναν εὐρύτερα γνωστὲς τὸν 14ο αἰ. ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τοῦ Πλανούδη καὶ τῶν ἀδελφῶν Κυδώνη, ἔγινε καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς τόσο στὴ διαμάχη μεταξὺ ἡσυχαστῶν καὶ ἀντιησυχαστῶν ὅσο καὶ κατὰ τὶς συζητήσεις μεταξὺ Λατίνων καὶ Βυζαντινῶν σχετικὰ μὲ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, ἰδιαίτερα στὴ σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας. Στὴ συνέχεια ὁ εἰσηγητῆς, ἀναφερόμενος στὴ χρῆση τοῦ Αὐγουστίνου κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο, ὑπεστήριξε ὅτι ἡ γλωσσομάθεια τῶν μεταβυζαντινῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων πού σπούδασαν στὴ Δύση βοήθησε περισσότερο στὴ βαθύτερη γνώση καὶ ἐκτίμηση τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἱεροῦ πατρὸς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὸν χρησιμοποιοῦν εὐρύτατα στὰ ἔργα τους, περιβάλλοντάς τον μὲ κῦρος ἀνάλογο ἐκείνου τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς⁴⁴.

Τέλος, ὁ Ἐπ. Καθηγητῆς Νίκος Μαγγιώρος, στὴν εἰσήγησή του μὲ θέμα: «Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος στὴν κανονικὴ παράδοση

43. Βλ. ὁ.π., σ. 247-263.

44. Βλ. ὁ.π., σ. 265-279.

της Ἀνατολῆς», ἀναφέρεται κατ' ἀρχὰς στὸν Κώδικα κανόνων τῆς ἀφρικανικῆς Ἐκκλησίας πού, ἀφοῦ μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικά, ὑπῆρξε ἴσως ἡ σημαντικώτερη κανονικὴ συλλογὴ τοῦ βου αἰ. στὴν Ἀνατολή –γνωστὴ μὲ τὸν τίτλο *Σύνταγμα σὲ 14 τίτλους*–, ἀποτελούμενη ἀπὸ 133 κανόνες τοπικῶν συνόδων τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς πού ἔλαβαν χώρα ἀπὸ τὸ 345 ἕως τὸ 419. Οἱ κανόνες αὐτοί, ὅπως ἀναφέρει ὁ εἰσηγητὴς, μαζί μὲ μέρος τῶν *Πρακτικῶν* τῶν βορειοαφρικανικῶν συνόδων ἐπικυρώθηκαν καὶ κωδικοποιήθηκαν ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Καρθαγένης (419), στὴν ὁποία ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος. Εἶναι δὲ ιδιαίτερα ἀξιοπρόσεκτο ὅτι ἀπὸ τὶς 14 τοπικὲς συνόδους πού ἀναφέρονται στὸν παραπάνω κώδικα ὁ Αὐγουστίνος συμμετεῖχε σὲ 6 πού θέσπισαν συνολικὰ 103 κανόνες. Στὴ συνέχεια ὁ εἰσηγητὴς, ἐξετάζοντας τὶς μαρτυρίες πού περιέχονται στὰ *Πρακτικά* τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων γιὰ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνο, παραθέτει ἀπὸ τὰ *Πρακτικά* τῆς Γ', τῆς Δ', τῆς Ε' καὶ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀναφορὲς πού γίνονται στὸ πρόσωπο τοῦ ἱεροῦ πατρός, οἱ ὁποῖες ἀποδεικνύουν περὶτρανα ὅτι ὁ Αὐγουστίνος συγκαταλέγεται ἀπὸ τὶς παραπάνω Οἰκουμενικὲς Συνόδους στοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, χαρακτηριζόμενος μάλιστα στὴν Στ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο ὡς «ἐξοχώτατος διδάσκαλος» καὶ «σοφώτατος τῆς ἀληθείας κῆρυξ»⁴⁵.

Συμπέρασμα

Ὑστερα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, πιστεύουμε ὅτι, ἂν ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης γνῶριζε τὰ παραπάνω δεδομένα τῆς σύγχρονης ἔρευνας καὶ ιδιαίτερα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐξάρτηση τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπὸ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνο, ἀσφαλῶς δὲν θὰ τηροῦσε αὐτὴν τὴν ἐπικριτικὴ στάση ἔναντι τοῦ προσώπου καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ πατρός. Ἄλλωστε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς μελέτες του πού ἤδη προαναφέραμε, λαμβάνει σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν του τὰ ιστορικοφιλολογικὰ συμπεράσματα τῆς σύγχρονης ἔρευνας στὸν θεολογικὸ του προβληματισμό.

45. Βλ. ὁ.π., σ. 299-325.

Ὅσοσο πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὠρισμένοι θεολόγοι ἐγκλωβισμένοι στὶς θέσεις τοῦ π. Ρωμανίδη –καίτοι πρόκειται γιὰ ἐλάχιστες περιπτώσεις– ἀκόμη συνεχίζουν κατὰ βάση τὴν παραπάνω ἐπικριτικὴ στάση τους ἔναντι τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἀδιαφορώντας τελείως γιὰ τὰ δεδομένα τῆς σύγχρονης ἔρευνας ἢ ἀμφισβητώντας τα μὲ εἰκασίες, χωρὶς δυστυχῶς τεκμηριωμένα ἱστορικο-φιλολογικὰ ἐπιχειρήματα⁴⁶. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ τὰ παραπάνω πειστικὰ δεδομένα τῆς σύγχρονης ἔρευνας εἶναι τοῦλάχιστον ἀπαράδεκτο ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου νὰ θεωρεῖται ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ὡς αἰρετικὸς καὶ μάλιστα διαλεκτικὰ ἀντίθετος ἢ ἔστω ἀσυμβίβαστος μὲ τὴ θεολογία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, τὴ στιγμή πού σήμερα ἀκόμη καὶ ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἀντιπαλαμικὲς θέσεις καὶ ἐκτιμήσεις παλαιότερων⁴⁷, ἀναγνωρίζουν πλέον ὄχι μόνο τὴ σπουδαιότητα τῆς θεολογίας τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἀλλὰ καὶ τὴ σχέση της μὲ τὴν προγενέστερη ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ πατερικὴ παράδοση τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας⁴⁸. Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς καθόλου

46. Βλ. λ.χ. Ἱερεμίου Φούντα (Μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως), *Σύγκρουση Ὁρθόδοξου Πατερικῆς Θεολογίας καὶ Αὐγουστινείου Φραγκολατινικῆς Παραδόσεως*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως, Δημητσάνα 2007· Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, «Τὰ ἑκατὸν πενήκοντα Κεφάλαια τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», στὸ *Τελετῆς συναξίς, Ἀναγόρευση σὲ Ἐπίτιμο Διδάκτορα τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέου ἀπὸ τὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Ναύπακτος 2009.

47. Βλ. σχετικὰ Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Β'*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 154 κ.έ.· G. D. Martzelos, «Der heilige Gregorios Palamas und die moderne westliche Theologie», στὸ *Εἰκοσιπενταετηρικόν. Ἀφιέρωμα στὸν Μητροπολίτη Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως κ. Διονύσιο*, ἐκδ. «Ἱερὰ Μητρόπολις Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως», Νεάπολη-Θεσσαλονίκη 1999, σ. 500 κ.έ.

48. Βλ. J. Kuhlmann, «Vergottung im Heiligen Geist. Die Botschaft des Athosmönches Gregorios Palamas», *Geist und Leben* 57 (1984), σ. 352 κ.έ.· A. de Halleux, «Palamisme et Scholastique: Exclusivisme dogmatique ou Pluriformité théologique?», στὸ *Revue théologique de Louvain* 4 (1973), σ. 409 κ.έ.· J. M. R. Tillard, «Préface», στὸ ἔργο τοῦ J. Lison, *L'esprit répandu. La pneumatologie de Grégoire Palamas*, Paris 1994, σ. vii· J. Lison, *ὁ.π.*, σ. 7, 133 κ.έ., 173 κ.έ., 238 κ.έ., 278 κ.έ.· B. Müller-Schauenburg, *Religiöse Erfahrung, Spiritualität und theologische Argumentation. Gotteslehre und Gott- ebenbildlichkeit bei Gregorios Palamas*, Verlag W.

τυχαίο τὸ γεγονός ὅτι σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πρόσφατες ψηφιδωτὲς παραστάσεις ποὺ διακοσμοῦν τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ παπικοῦ παρεκκλησίου “Redemptoris mater” στὸ Βατικανό, ὅπου εἰκονίζονται οἱ σημαντικώτεροι ἅγιοι καὶ θεολόγοι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης, κάτω ἀπὸ τὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο εἰκονίζεται μαζὶ μὲ τὸν Θωμᾶ Ἀκινάτη καὶ ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς⁴⁹.

Ἐκεῖνο ἐπομένως ποὺ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ κανόνα γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, καὶ μάλιστα ὕστερα ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς σύγχρονης ἔρευνας, εἶναι νὰ μὴ διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς τὸ πρόσωπο καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ἀπὸ τὴν οἰκουμενικὴ καὶ διαχρονικὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ νὰ τὸν θεωρεῖ καὶ νὰ τὸν τιμᾷ ὡς μεγάλο Πατέρα καὶ σοφὸ διδάσκαλο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἄλλωστε τὸ ἴδιο κάνει καὶ ὁ ἅγ. Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος γι’ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο, ὅπως εἶδαμε, τὸν χρησιμοποιεῖ στὴ διδασκαλία του σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα πολὺ κρίσιμη γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἐκεῖνο μόνο ποὺ χρειάζεται νὰ διερευνηθεῖ ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτό, καὶ μάλιστα διεξοδικὰ καὶ σὲ βάθος, ὥστε νὰ δοθοῦν ἐπαρκεῖς καὶ τεκμηριωμένες ἀπαντήσεις, εἶναι ποιὸς σκοποὺς ἐξυπηρετεῖ ἡ χρῆση τοῦ Αὐγουστίνου ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ, ποιά σχέση ἔχει ἡ παράθεση τῶν ἀποσπασμάτων του μὲ τὶς ἐπὶ μέρους πτυχὲς τῆς παλαμικῆς θεολογίας καὶ γενικώτερα ποιά ἡ θέση τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου στὴ θεολογία τοῦ ἅγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ. Τὸν λόγο ὅμως ἔχουν ἐν προκειμένῳ εἰδικὲς θεολογικὲς μελέτες καὶ διδακτορικὲς διατριβές.

Kohlhammer, Stuttgart 2011, σ. 201 κ.έ. Βλ. καὶ G. D. Martzelos, «Der heilige Gregorios Palamas und die neuere deutschsprachige Theologie», στὸ http://users.auth.gr/martzelo/index.files/arthra_n.htm (ἄρθρο 122, σ. 6 κ.έ.).

49. Βλ. τὶς ἐπισυναπτόμενες εἰκόνες.

SUMMARY

The Theological School of Thessaloniki and St Augustin

By George Martzelos

*Emeritus Professor of AUTH,**Director of the Postgraduate Program of Theological Studies
in the Neapolis University Paphos*

Although Fr. John Romanides was Fr. G. Florovsky's disciple, however, as a Professor of the Theological School of Thessaloniki, he differentiated himself from his teacher's attitude towards St. Augustine, considering him to be a heretic and the main responsible for the derailment of the western theological thought from the Orthodox tradition of the one and undivided Church. In particular he taught that St Augustin's theology was completely incompatible with the theology of St Gregory Palamas, being the fundament of the theology of Anti-hesychasts and Latinophiles of Byzantium in the 14th c. These opinions of Fr. Romanides provoked a reaction from the other Professors of the Theological School and the Metropolitan of Thessaloniki Panteleimon II, who published a special issue of the journal *Gregorios Palamas*, aiming at the restoration of the ecclesiastical and theological prestige of the sacred father.

The above-mentioned position of those professors of the Theological School was fully justified by the conclusions of modern research, which recently proved very convincingly that St Gregory Palamas not only uses in his works some excerpts from St Augustine's *De Trinitate*, translated into Greek by Maximos Planoudes in the 13th century, but he respects and honors St Augustine, calling him "a wise and apostolic man". Besides interpreting St Augustine completely orthodox, he saves the prestige and the authority of this sacred father in the East which was in danger because of misinterpretations of his theology by the Scholastics and the Latinophiles of Byzantium of his time.

The professors of the Theological School nowadays, accepting the facts of modern research, continue the absolutely positive and critical attitude towards the theology and face of the sacred father, faithfully following the ecumenical and timeless consciousness of the Orthodox Church.